

Boekbespreking

Denters T. (2020) – *Stadsflora van de Lage Landen*. Amsterdam, Fontaine Uitgevers. 448 p., kleurenillustraties (foto's, kaarten, grafieken). Paperback, ISBN 9789059569737. Prijs € 34,95.

I. HOSTE (Plantentuin Meise) [ivan.hoste@plantentuinmeise.be]

Een gevarieerd drieluik

De *Stadsflora van de Lage Landen* is de aangedikte en helemaal up-to-date gemaakte opvolger van het in 2004 door dezelfde auteur en uitgever geproduceerde boek *Stadsplanten, veldgids voor de stad* (Denters 2004). Qua presentatie en indeling ligt het nieuwe boek in de lijn van zijn voorganger.

In het inleidende gedeelte komt in een beperkt aantal pagina's (p. 3-28) een brede waaier aan thema's aan bod, die alle op de ene of andere manier relevant zijn voor deze tak in opmars van de floristiek. Aan bod komen het sterk dynamische karakter van de florasamenstelling doorheen de tijd, de aanvoer van nieuwkomers uit alle windstreken, de verschillende manieren waarop nieuwkomers in de stad terechtkomen, de rol van het relatief warme klimaat in de stad voor de inburgeringskansen van exoten (waardoor steden ons voorspiegelen wat ons ook in het buitengebied te wachten staat als een gevolg van *global warming*), de verschillen in de florasamenstelling op basis van de driedeling centrum, stadsrand en 'ruige stad', en de stad als bolwerk voor een reeks bijzondere en stadsafhankelijke soorten met een hoge cultuurhistorische waarde (zoals vroegere artsenijplanten of oude muurvegetaties).

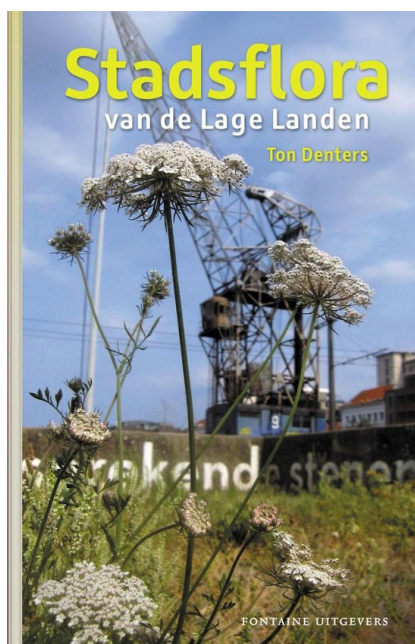
Het loont de moeite de inleiding in deze uitgave te vergelijken met deze in de voorganger uit 2004. In de korte tussentijd zijn sommige cijfers opvallend sterk veranderd. Zo steeg het aandeel van de uit Zuidoost-Azië aangevoerde nieuwkomers van 7 naar 21%. Weerspiegelt dit op een correcte manier het recent sterk toegenomen aandeel van China in de wereldeconomie en -handel? Bepaald fors is de procentuele afname van de nieuwkomers in de categorie 'natuurlijke areaaluitbreiding' (van 25 naar 8%). Zijn de veranderingen die ik aflees van de cijfers reëel of zijn de cijfers om de ene of andere reden niet goed vergelijkbaar? Ik vermoed toch minstens ten dele het laatste. Helaas ontbreken verwijzingen naar de bronnen van het cijfermateriaal.

In het tweede gedeelte van het boek, getiteld 'Soorten in beeld' (p. 29-309),

worden 800 stadsplanten een voor een voorgesteld; deze zijn volgens de kleur van de bloemen onderverdeeld in vijf groepen (blauw, rood, geel, wit en groen). Die 800 soorten vormen een ruime selectie van wat de stad – of, iets preciezer: het urbane floradistrict – de florist te bieden heeft. Hoe die selectie precies gebeurt is, wordt niet gezegd. Klimop (*Hedera helix*) staat er bijvoorbeeld niet in, maar Heermoes (*Equisetum arvense*) dan weer wel. [Bij die laatste soort treft me de opmerking dat ze opleeft "als er gemakzuchtig wordt getuiniert". Moet ik dan deemoedig erkennen dat ik behoort tot de naar mijn aanvoelen groeiende gilde van gemakzuchtigen?]

In grote lijnen worden de meeste soorten op dezelfde manier voorgesteld, maar een strak schema is hierbij niet gevolgd. De korte teksten bieden informatie over de ecologie, verspreiding en status van de soorten in de Lage Landen. Bij de talrijke niet inheemse soorten is meestal, maar jammer genoeg niet systematisch, vermeld wat hun oorsprongsgebied is en wanneer ze hier terechtkwamen. Zowat 365 plantensoorten kregen in de *Stadsflora* een informatiebalkje dat op een visueel aantrekkelijke manier informatie biedt over de bloeitijd, de status, het voorkomen in de stad (van 'zeer zeldzaam' tot 'zeer algemeen'), de trend, de hoogte van de plant en haar 'stedelijke binding' (dit wil zeggen: 'stadsafhankelijk', 'stadsminnend' of 'stadstolerant'). Het criterium waaraan een plant moest voldoen om een informatiebalkje te krijgen, is me niet duidelijk. Ik vermoed dat ruimtegebrek soms een rol heeft gespeeld bij het ontbreken ervan, zoals bij de vier Naaldvarens (*Polystichum*) en drie Eikvarens (*Polypodium*). Van de meeste soorten zijn foto's opgenomen. Soms staat een foto zonder enig zichtbaar verband met de tekst een beetje verweesd en zinloos in een hoekje van een pagina: over Zilverbloem (*Paronychia argentea*; p. 193) en Turks ribzaad (*Chaerophyllum byzanticum*, p. 220; volgens de index *C. aromaticum*) wordt elders in de *Stadsflora* met geen woord gerept.

In het derde gedeelte van het boek, getiteld 'Steden in beeld' (p. 310-439), wordt de flora van 26 steden voorge-

steld: 19 in Nederland en – nieuw ten opzichte van de uitgave van 2004 – zes in Vlaanderen (Ieper, Brugge, Gent, Antwerpen, Leuven en Genk), plus Brussel. Telkens wordt de lokale eigenheid belicht van de stadsflora, waarbij niet zelden het verre verleden de verklaring aanreikt voor de aanwezigheid van interessante soorten. Ook is er plaats ingeruimd voor weetjes over de geschiedenis van de botanie en hoe plantkundigen in het verleden hebben bijgedragen aan de kennis van de flora van hun stad en omgeving. Korte beschrijvingen van stadswandelingen, met bijbehorende kaartjes, bieden de mogelijkheid om de planten op het terrein te gaan bekijken. Met de opgegeven coördinaten kan je de precieze vindplaatsen van bijzondere soorten lokaliseren via maps.google.com.

De pagina's 440-448 worden ingenomen door drie indexen met de Nederlandse en wetenschappelijke namen en met de in het boek vermelde plaatsnamen.

Bij het doornemen van het boek valt het op dat dit het werk is van iemand die zijn enthousiasme en uitgebreide kennis van de stadsflora voluit wil delen met anderen. Vanaf pagina 2 tot de allerlaatste pagina is bijna nergens enige witruimte onbenut gelaten. Het moet geen gemakkelijke klus geweest zijn om de ambities van de auteur altijd te verzoenen met de wensen van de uitgever. Ik vermoed dat een van mijn kleine ergernissen over het boek deels ook daarmee te maken heeft. Ik heb het over het gebruik van Nederlandse en wetenschappelijke namen.

Nederlandse en wetenschappelijke namen

Dat in deze Flora de Nederlandse namen de voorrang krijgen, is prima. Dat de wetenschappelijke namen geregeld opzij worden gezet, is minder gelukkig en maakt het gebruik van de index ietwat problematisch. De ruimtebesparende formule, met o.a. verwijzing naar de recentste editie van *Heukels' Flora* (Duistermaat 2020) voor wie de wetenschappelijke naam van tal van soorten wil kennen, is niet altijd praktisch. In de index verwijzen bijvoorbeeld diverse *Oenothera*-namen naar p. 147, zonder dat de lezer kan weten hoe elk van die namen correspondeert met de Nederlandse Teunisbloem-namen op pagina 147.¹ Hierbij rijst de vraag of in Nederland en Vlaanderen iedere koper van de *Stadsflora* inderdaad ook die 24e editie van *Heukels' Flora* bij de hand heeft.

Het probleempje met de index van wetenschappelijke namen illustreert een alom zichtbare trend. De auteurs, uitgevers en redacteurs van boeken, tijdschriften en digitale media streven er allemaal naar om een segment van het potentiële publiek van tuin- en natuurliefhebbers, naturalisten, burgerwetenschappers, natuurbeheerders en nog zoveel anderen, naar zich toe te trekken. Het geregeld wegdrummen van de wetenschappelijke namen lijkt

¹ Via de index kon ik, na wat gepuzzel, overigens wel het allicht onbedoelde raadseltje van de onbenoemde 'nieuwe straatplant' op p. 360 oplossen, nl. *Youngia japonica* ofte 'Vals streepzaad' (door de auteur op p. 356 gesuggereerde Nederlandse naam): een aangename hernieuwde kennismaking met een soort die ik jaren geleden eenmalig als adventiefplant vond in een tuincentrum.

te zijn gebaseerd op het idee dat verbreding van het doelpubliek ten koste moet of mag gaan van minder 'ernst' en 'diepgang'. Of moet ik geloven dat de schrik erin zit dat velen een boek links zullen laten liggen wanneer het te veel cursief gedrukte 'moeilijke' namen bevat? Is het echt te veel gevraagd om rekening te houden met het hele spectrum van geïnteresseerden? Ik twijfel er niet aan dat de meeste lezers – kopers! – van de *Stadsflora* de voorkeur geven aan de Nederlandse namen. Maar evenzeer ben ik ervan overtuigd dat een niet onaanzienlijk gedeelte van de gebruikers van de *Stadsflora* de voorkeur geeft aan de 'Latijnse', d.w.z. wetenschappelijke namen. Zij consulteren met veel plezier het boek en duiken na het lezen van een stukje over een exoot graag de literatuur in, inclusief het wereldwijde en meertalige internet, om meer informatie te zoeken. Dan is de juiste zoekterm van groot belang. Heb je bijvoorbeeld 'Vals streepzaad' (p. 356) al geprobeerd? Met Google kreeg ik op 5 oktober 2020 amper 7 resultaten voor 'Vals streepzaad', tegenover ca. 37.400 voor 'Youngia japonica'.

Moet je het voorgaande lezen als kritiek op dit boek? Ja en nee! Ja, want ik vind dat de wetenschappelijke namen stiefmoederlijk zijn behandeld. En nee, helemaal niet, want mijn vraag naar een hogere zichtbaarheid van de wetenschappelijke namen in dit boek volgt uit mijn positieve waardering voor de *Stadsflora*, die immers ook de ervaren Nederlandse en Vlaamse florist veel te bieden heeft! Mijn verzoek? Probeer als uitgever aan elke potentiële koper te geven waar hij of zij recht op heeft, te beginnen met de Nederlandse én wetenschappelijke namen.

De flora van de stad: omgaan met vage grenzen

De flora van het sterk versteende stedelijke gebied vertoont een opvallend grote temporele en ruimtelijke dynamiek. Wat is natuurlijk of spontaan, en wat is door de mens ingezaaid, geplant en gestuurd? Hoe begrenst je de opeenvolgende stadia die leiden van aanplant, via verwildering en inburgering, naar 'quasi inheems' – door Lambinon & Verloove (2012: xix) omschreven als 'assimilé indigène'? Het zijn moeilijke vragen, die door exotenfloristen niet altijd even helder en eenduidig beantwoord worden. Wie enigszins vertrouwd is met de onduidelijkheden en tegenstrijdigheden in de internationale literatuur over *invasion biology*, weet dat zelfs het sluitend definiëren van essentiële begrippen niet altijd evident is.

Het mag dan ook niet verbazen dat de *Stadsflora van de Lage Landen* op dit punt niet altijd helemaal consequent is. De complexiteit van de historische verhalen, gecombineerd met de moeilijkheid om groepen en fenomenen precies te begrenzen, maakt het lastig om in beknopte teksten foutjes te vermijden of om het juiste evenwicht te vinden tussen een globale evaluatie, weergegeven met een symbool, en een afgewogen dosering van algemeenheden en uitzonderingen in de tekst. Dan denk ik bijvoorbeeld aan het fenomeen dat dikwijls enkele geïsoleerde vroege waarnemingen aan de inburgering van een soort voorafgaan, om nog te zwijgen van de moeilijkheid om precies

te bepalen wanneer een toename van adventiefvondsten, gevolgd door een of meerdere standhoudende populaties overgaat in werkelijke inburgering. Vooral bij recent op gang gekomen processen is de auteur van de *Stadsflora* snel geneigd om het woord inburgering uit de pen te laten vloeien. Zelf zou ik iets terughoudender zijn bij het duiden van de recentste ontwikkelingen.

Wijzen op de moeilijkheid om inburgeringsprocessen te beschrijven, volstaat echter niet om de terugkerende tegenspraak tussen tekst en informatiebalkje in de *Stadsflora* te verklaren. Herhaaldelijk stemt het symbool dat de status weergeeft niet overeen met wat in de tekst gezegd wordt. Het hele systeem komt bovendien wat verwarrend over door het gebruik van het symbool '>' in de legenda (zie voor- en achterflap van het boek). Veel gebruikers zullen '>1500' (bij 'archeofyt') direct interpreteren als 'na 1500', terwijl natuurlijk 'tot 1500' wordt bedoeld. De neofyten – een term die in de West-Europese exotenliteratuur traditioneel wordt gebruikt voor niet inheemse soorten die pas na ca. 1500 zijn geïntroduceerd – splitst de auteur op in vier groepen: 'vroege neofyt >1900' (dus ca. 1500-1900), 'jonge neofyt >1990' (1901-1990), 'recente neofyt >1995' (1991-1995) en 'meeste (sic) recente neofyt >2005' (1996-2005). Voor de periode na 2005 is geen symbool voorzien. Behalve dat ik de zin van de bizar korte periode tussen 1990 en 1995 niet begrijp, stel ik ook vast dat de aanduiding in de tekst geregeld niet spoort met deze tijdsindeling. Dit geldt met name voor soorten die pas na 2005 voor het eerst zijn waargenomen, zoals Kleine muurbloem (*Erysimum aureum*) en Koraalhelmkruid (*Scrophularia peregrina*), maar die toch het symbool hebben gekregen dat overeenstemt met de periode 1996-2005 ('>2005'). Ook bij oudere introducties komt dit soort foutjes voor, bijvoorbeeld: Harig knopkruid (*Galinsoga quadriradiata*) '>1900', maar volgens de tekst pas sinds 1920, of Grijsz mosterd (*Hirschfeldia incana*) '>1990', maar volgens de tekst al sinds 1873.

Heldere symbolen combineren met korte teksten kan problemen geven. Zo hoeft bij Kluwenhoornbloem (*Cerastium glomeratum*) het statussymbool voor 'oorspronkelijk inheems' inderdaad niet strijdig te zijn met de vermelding in de tekst dat de plant al "in een ver verleden" – hoe ver? meerdere duizenden jaren geleden? sinds kort na de recentste IJstijd? – bij ons verzeild is geraakt, maar het werkt de helderheid niet in de hand.

Een ander gegeven waar het informatiebalkje het soms laat afweten, betreft de 'stedelijke binding'. Ik vraag me af op welke grond soorten als bv. Hondsdraf (*Glechoma hederacea*), Gewone smeewortel (*Symphytum officinale*) en Klein kruiskruid (*Senecio vulgaris*) als 'stadsafhankelijk' kunnen omschreven worden.

Waar zijn de referenties?

Sommige boeken bieden een uitgebreid notenapparaat en/of literatuurverwijzingen, andere niet. Indien aanwezig, is de mate waarin ik ook die informatie lees een goed graadmeter voor mijn interesse voor het onderwerp. De

flaptekst leert me dat de *Stadsflora* gebaseerd is "op de meest recente gegevens" (d.w.z. waarnemingen in grote databanken) en de inbreng van tientallen floristen, maar over de geraadpleegde literatuur verneem ik niets. Hier en daar duikt een naam of titel op, maar zonder verdere referentie heb ik weinig aan een verwijzing naar "het manuscript *Perronkaartjes* (1984)" (p. 381). Wie is de auteur? Werd het manuscript ooit gepubliceerd? Idem dito voor de verwijzing "(Heukels 1897, Katz 1898)" in een stukje over Pothoofdplanten (p. 361). Niet alleen in de korte inleidende stukjes, ook in de bespreking van de soorten ervaar ik het totaal ontbreken van referenties als een gemis. Met hier en daar een goede referentie erbij kan je als lezer de geboden informatie beter duiden. De *Stadsflora* doornemend voel je dat achter de gepresenteerde tekst nog veel meer moois schuilgaat, zonder dat de auteur eraan refereert. Peilend naar de redenen voor het ontbreken van referenties, kom ik terecht bij wat ik schreef over het stiefmoederlijk behandelen van de wetenschappelijke plantennamen.

Geregeld vroeg ik me tijdens het lezen af waarop de auteur zich heeft gesteund om bepaalde uitspraken te doen. Eigen ervaring? Of toch iets uit de literatuur? Bij Gazonlobelia (*Lobelia pedunculata*) lees ik bijvoorbeeld dat bij ons alleen vrouwelijke klonen voorkomen, waardoor we hier nooit de rode besachtige vruchtjes te zien krijgen. Uit eigen waarneming weet ik dat de bloemen wel degelijk volop stuifmeel vormen en dat ze frequent door insecten (o.a. zweefvliegen) bezocht worden. In mijn tuin waren een tijdlang op korte afstand van elkaar bloeiende planten van vijf populaties van verschillende herkomst aanwezig. Waarom geen vruchten gevormd werden, blijft voor mij een onbeantwoorde vraag. Bij Gehoornde klaverzuring (*Oxalis corniculata*) lees ik dat de vormen met bruinpaarse bladeren (var. *atropurpurea*) "na enkele generaties weer hun natuurlijke kleur herwinnen". Hoe de nominaatvorm van *O. corniculata* en de variëteit *atropurpurea* zich precies tot elkaar verhouden, is voor mij nog altijd een raadsel, maar dat de kleurverandering bij var. *atropurpurea* een kwestie van generaties zou zijn, stemt niet overeen met mijn eigen waarnemingen. Afhankelijk van de licht- en groeiomstandigheden kan de kleur van eenzelfde kort doorlevende plant in de loop van de seizoenen soms verbluffend variëren.

Een Flora voor de flora van de toekomst

Om te botaniseren hoef je niet per se de auto in richting het bos of de heide. Ga de deur uit en enkele stappen verder heb je reeds je eerste botanische ontmoetingen. Ook al woon je in een dorp op of het platteland, de kans is groot dat je al meteen een paar 'stadsminnende' plantensoorten, zoals beschreven in de *Stadsflora*, tegenkomt. Alles wel beschouwd is *Stadsflora* misschien niet de beste omschrijving voor dit boek, maar het bekt natuurlijk wel beter dan *Flora van het Urbaan district*. Gelet op de selectie en manier van presenteren van de plantensoorten was de titel van de voorganger, *Stadsplanten*, misschien beter. Maar

dan nog blijf ik een zekere weerstand voelen tegen het (over)beklemtonen van het stedelijk karakter van de beschreven flora of, iets preciezer, tegen de term stadsafhankelijk. Anderzijds kan ik natuurlijk niet ontkennen dat heel wat soorten frequenter voorkomen in de stad. Dus toch 'Stadsflora', maar wel met een kanttekening erbij.

Ik woon in een dorp halfweg tussen Brugge en Gent. Ook daar kom ik geregeld soorten tegen uit de *Stadsflora*. Niet alleen ubiquisten, d.w.z. soorten die zowat 'overal' groeien, zoals Vogelmuur (*Stellaria media*) en Klein kruiskruid (*Senecio vulgaris*), maar ook nieuwkomers die doorgaans geassocieerd worden met het urbane gebied. Ik vind ze in mijn straat – Straatwolfsmelk (*Euphorbia maculata*), om er maar een te noemen – en zelfs ook in het grootste bos van Oost-Vlaanderen, het Drongengoedbos, waar ik recent Baardgras (*Polypogon monspeliensis*) aantrof. Toegegeven, in de stad is de densiteit aan 'stadsplanten' veel hoger, inclusief enkele bijna exclusief stedelijke muurplanten. Toch groeide, enkele jaren geleden en tot mijn grote verrassing, ook in een rioolputje in mijn dorp een tijdlang Zwartsteel (*Asplenium adiantum-nigrum*).

Het valt niet te ontkennen: door de verregaande verrommeling en verstening van het landschap – rond bewoning, langs verkeersassen, uitstralend vanuit woonkernen en overal waar de bodem grootschalig omgewoeld wordt – krijgen 'stadsplanten' stilaan tot in alle uithoeken van de Lage Landen voet aan de grond. De relatie tussen de immer rusteloos bouwende en slopende mens en de mobiele en dynamische 'stads'-flora lijkt op een vorm van symbiose: in het stedelijk gebied maken de 'antropofiele' nieuwkomers met graagte gebruik van de cocktail van habitats en de exoten- en stadsfloristen laten zich de nieuwe soortenweelde bijzonder welgevalen². Soms zijn het efebere vestigingen, andere nieuwkomers zijn blijvertjes. Is de stadsfloristiek wellicht een balsem op de wonde veroorzaakt door het verlies van inheemse soorten? Wijst het op een heroriëntering van het botaniseergedrag die is ingegeven door de toenemende floristische verarming van grote delen van het platteland? Ik denk hierbij niet zozeer aan de simpele cijfers van de soortenrijkdom, maar aan de marginalisering en totale teloorgang van grote delen van het rijke historische patrimonium van landschappen en plantengemeenschappen. Ligt in de uitdeinende stad de toekomst van de floristiek? Er zijn hoe dan ook steeds minder plekken waar je niets hebt aan de informatie die de *Stadsflora* de florist aanbiedt.

Tijdens het lezen van het boek vroeg ik me af of ik enkele soorten die ik associeer met de meest pure landelijkheid misschien stilaan niet beter in de stad kan gaan zoeken. Tot de meest treffende – of beter: pijnlijkste – voorbeelden daarvan behoort het Grasklokje (*Campanula rotundifolia*) dat de auteur terecht omschrijft als "een tot de verbeelding

sprekende, delicate soort". In de Vlaamse plantentlas (Van Landuyt *et al.* 2006) staat het Grasklokje genoteerd met een fors negatieve trendindex van -0,86. In enkele ooit schrale bermen in de omgeving van mijn woonplaats heb ik deze fraaie soort, een van de vele gedupeerden van de oprukkende botanische vergrijzing, al jarenlang niet meer gezien. Dan biedt het toch enig soelaas in de *Stadsflora* (p. 422-423) te lezen dat het Grasklokje, hoewel op veel plaatsen in de omgeving van de stad verdwenen, in de haven van Tilburg nog present geeft.

Conclusie

De auteur van de *Stadsflora van de Lage Landen* lokt de lezer mee naar de stad en haar verrassende, dikwijls bijzondere flora. Het is niet een boek om in één ruk uit te lezen, maar je kan er telkens weer naar teruggrijpen om een plant te checken, een themastukje te herlezen of een floristisch stadsbezoek voor te bereiden. Helemaal af is het boek niet, niet alleen omdat het dynamische onderwerp zelf dat nooit zal toelaten, maar ook omdat het toch nog te veel de sporen draagt van de haast. Haast verklaart naar ik aanneem foutjes zoals de schrijfwijze *persicaria* in de naam van *Veronica persica* (p. 66), de verwijzing naar onze vier inheemse (sic) soorten Asterfijnstraal (*Eriogon*) (p. 404), de situering van Essen en Gent in West-Vlaanderen (p. 193) en de onterechte vermelding, in het stukje over Stippel- en Knolklaverzuring (resp. *Oxalis debilis* en *O. articulata*), dat de eerste soort kiemkrachtig zaad vormt (terwijl het in werkelijkheid de tweede soort is die zich geregeld vermeerderd door middel van zaad; p. 83). Er had dus best nog wat meer gecheckt en opgepoetst mogen worden voor het manuscript naar de drukker ging. Het enthousiasme van de auteur voor 'zijn' stadsplanten kennende, heb ik er vertrouwen in dat daarvan werk wordt gemaakt met het oog op toekomstige edities, die dit boek ongetwijfeld verdient. Het is niet dat ik suggereer om te wachten op een verbeterde editie om het boek aan te kopen. Mijn advies? Kopen, genieten van de rijke inhoud... en de foutjes erbij nemen. De *Stadsflora van de Lage Landen* zal velen helpen om de spontane flora van de vaak rommelige stad en andere geurbaniseerde gebieden beter te leren kennen en naar waarde te schatten.

Literatuur

- Denters T. (2004) – Stadsplanten, veldgids voor de stad. 's-Graveland, Fontaine Uitgevers BV.
- Duistermaat L. (2020) – Heukels' Flora van Nederland, 24e editie. Groningen/Utrecht, Noordhoff Uitgevers.
- Lambinon J. & Verloove F. (2012) – Nouvelle Flore de la Belgique, du Grand-Duché de Luxembourg, du Nord de la France et des Régions voisines. Sixième édition. Meise, Jardin botanique national de Belgique.
- Molenaar E. (2011) – FON op excursie. *Nieuwsbrief Mossen en Lichenen, Planten, Paddenstoelen* 11(3): 14-27.
- Van Landuyt W. *et al.* (2006) – Atlas van de Flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest. Brussel & Meise, INBO, Nationale Plantentuin van België & Flo.Wer.

² De betreurde Erik Molenaar (1955-2019), stadsflorist in hart en nieren (zie de foto in de *Stadsflora*, p. 333), gebruikte in 2011 voor de groep van 'stadsafhankelijke' planten de term 'urbifielen', waarbij hij terecht aanstipte dat die planten lang niet alleen voorkomen in het stedelijk gebied (Molenaar 2011: 20).